

– EST. 1991 –

Batthyány Lajos

ALAPÍTVÁNY

Lovász Ádám:

Hayek, Luhmann és a jog önszerveződése

Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram 2020/2021

BLA_katedra

Absztrakt

Tanulmányunkban egy rendhagyó, ám a szakirodalomban távolról sem ismeretlen összehasonlítást kívánunk végrehajtani. A módszertani individualizmusáról ismeretes közgazdász, az Osztrák Iskola prominens képviselője, Friedrich August von Hayek, valamint az egyesek által módszertani kollektivistaként jellemezett német szociológus, Niklas Luhmann, jogfelfogását hasonlítjuk össze. Ezen komparativisztikai vállalkozás apropóját nyújtja Guilherme Vasconelos Vilaça figyelemreméltó 2010-es tanulmánya, „From Hayek's Spontaneous Orders to Luhmann's Autopoietic Systems.” Szövegében Vilaça amellett érvel, hogy Hayek modellje, mivel a módszertani individualizmus és a társadalomtudományok főáramát jellemző szubjektumközpontúság dogmái mellett köteleződik el, alkalmatlan a jog mint önszerveződő rendszer leírására. Vilaça szerint Hayek, mivel hangsúlyosan elkötelezett az individualizmus eszméje mellett, ideológiai alapon preferálja a liberalizmust más társadalmi berendezkedésekkel szemben. A jog terén megkülönbözteti Hayek az absztrakt és univerzális szabályokból spontán módon képződő jogot (*law*) a szervezett, konkrét célok mentén kialakításra kerülő törvénykezéstől (*legislation*). Előbbi egy spontán rend, míg utóbbi egy szervezett rend. A spontán módon képződő rendszerek szükséképpen komplexebbek, mint a szervezettek. Úgy véli Vilaça, hogy Hayek életszerűtlen képet vázol a modern jogról, a társadalom evolúcióját pedig képtelenek vagyunk a „spontán” vs „szervezett” differencia mentén megragadni. A probléma Hayek normatív individualizmusára vezethető vissza. Ha Luhmann nyomán elfogadjuk, hogy az egyéni döntések helyett az autopoietikus (önszerveződő és szelektíven zárt műveletekkel dolgozó) rendszerek kommunikációjából áll a társadalom, ezáltal meghaladhatjuk a hayeki modell korlátoltságát, érvel Vilaça. A szervezetek is lehetnek komplexek, nemcsak az áthagyományozódáson alapuló spontán rendek. Tanulmányomban megvizsgáljuk Hayek és Luhmann jogfelfogását, majd konklúzióinkban szemügyre vesszük Vilaça téziseit ennek fényében.

autopoieszis, jogelmélet, komplexitás, liberalizmus, rendszerelmélet

Bevezetés

Tanulmányunkban egy szokatlan, ám távolról sem példanélküli vállalásnak teszünk eleget. Az Osztrák Iskolához tartozó Friedrich August von Hayek, közgazdász és liberális társadalomfilozófus, jogfelfogását vetjük össze Niklas Luhmann német szociológus jogelméleti nézeteivel. A két szerző látszólag egymástól távol álló irányzat képviselője. Míg Hayek a módszertani individualizmus híve, addig Luhmann, legalábbis első látszatra, módszertani kollektivistaként jellemezhető. Ezen meghatározások a következő előfeltevéseken alapulnak: az individualisták számára a társadalom felépítése és működése alulról felfelé haladó mozgás keretén belül érthető meg. A döntéshozó individuumok választásaiból származtathatjuk a társadalmi változásokat. Ezzel szemben a módszertani kollektivizmus mindazon álláspontokat jelöli, amelyek értelmében a társadalmat felülről lefelé haladva érthetjük meg, általánosítható struktúrák mentén. Könnyen tűnhet úgy, hogy a módszertani individualizmus induktivista, míg a módszertani kollektivizmus deduktivista, azonban ez téves lenne. Hayek ellenzi az indukción és a dedukción alapuló módszereket egyaránt a társadalomtudományokban, azon okból kifolyólag hogy – szerinte – nem léteznek sem kísérleti úton, sem racionális belátás által kinyerhető általános törvényszerűségek a társadalom életében.¹ Hayek ellenvetése a módszertani kollektivizmussal szemben a nagy általánosságok posztulálásával szembeni ellenérzéséből fakad. Hayek az univerzalizmus és holizmus következetes ellenlábas. Társadalomfelfogása nem tartalmaz semmilyen „teljességet” vagy legfelsőbb magyarázati szintet.² Mint fogalmaz Hayek egy 1942-es szövegében, a módszertani kollektivizmus hívei, az általános társadalmi tények posztulálása közben, figyelmen kívül hagyják, hogy a holisztikus társadalmi modellek „nem tartalmazhatnak semmilyen tulajdonságot, amelyekkel előzetesen nem mi magunk

¹ Hayek, F. A. (1995 [1935]) „Szocialista kalkuláció I. A probléma természete és története”. In: Hayek, F. A. (1995) *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*. vál. és szerk. Madarász A. ford. Atkári L., Mezei Gy. és Tóth S. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 157-179.

² Romani, R. (2004) „Hayek and Historical Political Economy”. *Journal of Economic Ideas* 12.1: 37-65, 42.

ruháztuk fel őket, vagy amik nem azokból az előfeltevésekből fakadnak deduktív módon, amelyeket követtünk a modellek megalkotása közben.”³ A módszertani kollektivisták mindenütt struktúrákat látnak, és nem veszik észre, hogy ezek az általuk felfedezni vélt egyetemes érvényű társadalomtudományi tények csupán a társadalomtudomány projekciói és általánosításai. Ezen körülmény első látásra nagy távolságra helyezi Hayeket Luhmanntól, hiszen utóbbi, ha hihetünk Brunczel Baláznak és más kommentátoroknak, holisztikus igényű módszertani kollektivista.⁴ Luhmann társadalomleírási modellje valamennyi társadalmi funkciórendszerre kíván érvényes lenni, és egyetemes igényű. Továbbá, az éppen elemezett rendszer műveleteinek logikáját kívánja áttekinteni, felülről lefelé haladva. Luhmannnál a struktúra határozza meg a műveleteket, ez pedig kollektivista és deduktivista pozíciónak tűnik. De valóban ez a helyzet? A két gondolkodó társadalomképe semmilyen módon nem békíthető össze? Tézisünk szerint a kulcs az önszerveződésre fektetett közös hangsúlyban található. Mind Hayek, mind Luhmann számára, a társadalom önszerveződő jelenségekből (is) képződik. Jelen tanulmány keretén belül a jogrendszer példáját választjuk. A választás indoka nemcsak az, hogy mindkét szerző terjedelmesen foglalkozott a jogrendszer működésével, a modern jogrend tulajdonságaival, hanem azon körülmény is, hogy mindkét gondolkodó társadalomelméletében kulcsszerep jut a jogrendszernek. Így a kettejük közötti hasonlóságok retrospektív „diagnosztizálására” is kiválóan alkalmas lehet a jogrendszeréről vallott felfogásuk összehasonlítása. Tanulmányunk célja kettős: egyfelől magunk is összehasonlítani kívánjuk Hayek és Luhmann jogelméleteit, különös tekintettel a hasonlóságaikra és eltéréseikre. Másfelől reagálnánk Vilaça tanulmányának bizonyos, általunk túlságosan sarkosnak ítélt következtetéseire. Reményeink szerint világossá válhat, a kiválasztott szerzők elmélyült tanulmányozásából, hogy Hayek és Luhmann elméletei távolról sem annyira kibékíthetetlenek, mint amilyenek első látásra tűnnek.

Hayek és a nomosz jogrendje

Vizsgálódásunk kiindulópontjaként a két kiválasztott szerző egy-egy jelentős, a jogrendszerre fókuszáló művét értelmezzük. Hayek esetében a *Law, Legislation, and Liberty* című művet választottuk, Luhmann esetében pedig az *Das Recht der Gesellschaft* című kötetet. Különösen a jog autonómiájának, valamint a jogrendszernek a társadalom többi területével való viszonyának összetett kérdésére fókuszálnék. Tézisem szerint ezzel világossá válhatnak a két szerző közötti hasonlóságok és különbségek. Ezt követően reflektálnék tanulmányom következő részében Vilaça tanulmányának téziseire. A *Law, Legislation, and Liberty* című kötet nem egy semlegességre törekvő jogszociológiai szöveg. Involválatlan megfigyelői pozíció helyett, már az alcím is jelöli a mű szerzőjének ideológiai irányultságát: *A Restatement of the Principles of Liberalism* („A liberalizmus elveinek újrafogalmazása”). Távol álljon tőlünk tehát az objektív tudományos leírás igényének a fenntartása ezen kötet szerzőjével szemben. Élesen politikai hangvételű mű, amelynek elsődleges célja a társadalmi valóság megváltoztatása; megértés mozzanata itt másodlagos jelentőségű. Politikai filozófiai műfajú szöveg, szerzője pedig deklaráltan vállalja célkitűzését: a liberalizmus új alapokra való helyezését. Minden a liberalizmus új alapokra történő helyezésének van alárendelve. Pontosan akkor járna el Hayek tisztességtelenül olvasóival szemben, ha nem vállalná fel a *Law, Legislation, and Liberty* eredendően ideologikus voltát. Semlegességet aligha várhatunk el politikai tárgyú szövegektől. Ezzel szemben Luhmann, legalábbis önmeghatározása szerint, szociológiai kötetnek szánja az *Das Recht der Gesellschaft* című könyvet. Célja a jogrendszer leírása, egy rendszerelméleti származású szemantikával. A műfaji eltérés egyáltalán nem triviális. Mégis, értelemzhető megfigyeléseket és normatív elemeket mindkét műből egyaránt kinyerhetünk, így összehasonlításuk, a műfaji eltérés dacára, egyáltalán nem haszontalan vállalkozás. Mindkét kötet ad nekünk egy képet a modern jogrendszer működéséről, és egyik szerző sem tartózkodik értékítéletek megfogalmazásától, hol nyílt, hol burkolt formában. Az intellektuális tisztességes is rendelkezik fokozatossággal.

³ Hayek, F. A. (1958 [1942]) „The Facts of the Social Sciences in: Hayek, F. A. (1958) *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press. 57-77, 74.

⁴ Brunczel B. (2010) *Modernitás illúziók nélkül. Niklas Luhmann társadalom- és politikaelmélete*. Budapest: L'Harmattan, 217.

Hayek egy történeti tendenciát azonosít. A Nyugat társadalmi evolúciója folyamán egyre inkább háttérbe szorúlnak a hagyományon alapuló jogrendek a törvénykezés által megalkotott jogrendekkel szemben. Ahogy fogalmaz, a modern társadalmakban a jog egyre inkább átalakul „szervezeti szabályok rendszerévé.”⁵ Hayek számára ez súlyos probléma, mondhatni társadalmi diszfunkciók forrása, mert a spontán módon kifejlődött rendek szerepe egyre inkább zsugorodik a társadalmi életben. De mitől „spontán” egy rend a hayeki modellben? Hayek társadalomfilozófiájának kulcsmomentuma a „megalkotott” és az önmagától „növekvő” rendek megkülönböztetésén alapul. Az önszerveződés jelensége, amelyet a természettudományok a fizikai világ szintjén figyeltek meg, Hayek szerint éppúgy fennállhat a társadalmi evolúcióban is. Bizonyos rendszerek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy a káoszból *endogén módon* hozzanak létre rendet, külső rendszerek beavatkozása nélkül.⁶ Szemben az önmagától növekvő rendekkel, a megalkotott rendek valamilyen külső rendszer közbelépése folytán komponálódnak meg. Ezutóbbi azonosítja Hayek a „szervezet” fogalmával.⁷ Míg a spontán rendek nem igényelnek szervezést, addig a megalkotott rendek szervezési munkát igényelnek. Mivel a szervezés általában energiabefektetést igényel, Hayek szerint egyértelműen megállapítható, hogy van egy felső határa annak a komplexitásfoknak, amelyet egy szervezett rend elérhet. A mesterségesen létrehozott rendekkel ellentétben a spontán rendek csaknem végtelen komplexitást érhetnek el, még hozzá két okból kifolyólag. Utóbbiak igényelnek szervezést, de ami még fontosabb, nem célorientáltak.⁸ Gondoljunk bele bármely szervezet működésébe. Valamennyi szervezet rendelkezik rendeltetéssel vagy célkitűzéssel. Még az informális szervezetek is ellátnak valamilyen feladatkörrel, az illegalitásba hajló hálózatok pedig szintén rendelkezhetnek szervezetszociológiaiailag leírható struktúrával és konkrét irányultsággal. Sőt, az olyan képlékenyebbnek tűnő társadalmi jelenségeket mint a „hatalmat” is „szervezetként” azonosíthatjuk, amennyiben az öfenntartás egészen konkrét célját tulajdonítjuk ezeknek.⁹ A célorientált jellegük miatt, a szervezetekből képződő mesterséges rendek által elérhető komplexitás foka *mindig és szükségképpen* alulmúlja a tervezetlen, spontán rendek komplexitásfokát. Hayek tézise sarkos és provokatív. Egész felépítményét, beleértve a liberalizmus melletti normatív kiállást, mégis erre az egyetlen feltevésre alapozza.

Egy sor előfeltevéssel van itt dolgunk. Az első és legfontosabb az, hogy a) a *társadalmi komplexitás emberi szempontból (is) kívánatosabb* a kevésbé összetett szerveződésű társadalmaknál. Továbbá b) a liberális társadalom az, amelyik a *legalkalmasabb* a spontán rendképződés jelenségének kitermelésére.¹⁰ A komplexebb szerveződésű társadalmak márpedig, állítja Hayek, spontán módon képződnek, vagy legalábbis teret hagynak a spontaneitásnak. És, végül, c) a liberális politikai szereplőknek *politikai cselekvéssel kell elérniük* azt, hogy a társadalmat a magasabb spontaneitás és komplexitás elérésére alkalmasabbá tegyék. A szembeállítás látszólag egyszerű: a kívánatos azonosítható a spontán renddel, hiszen utóbbi szükségszerűen komplexebb társadalmi formációkhoz járul hozzá. A nem-kívánatos pedig a szervezett rend, amely kevésbé összetett eredményekhez vezet. Maga Hayek is elismeri azonban, hogy még makroszintű spontán rendek esetében is rendelkezhetnek partikuláris célokkal az egyes komponensek. Lehetségesek tehát célorientált, mondhatni mikroszintű szervezetek a tágabban szervezetenlenségként jellemezhető makroszintű spontán rend keretén belül.¹¹

⁵ Hayek, F. A. (1998 [1973]) *Law, Legislation, and Liberty. Volume 1. Rules and Order*. New York és London: Routledge, 67.

⁶ 36.

⁷ 37.

⁸ 38.

⁹ Jávor István szociológus leírása a hatalom önreferenciális jellegére hívja fel a figyelmünket: „A hatalomnak, mondhatjuk, igazán felelőssége nem az alávetettekkel, hanem saját magával szemben van: a hatalmi mechanizmus fenntartásában való felelőssége, vagyis önmaga megtartása jelenik meg számára igazi felelősségként. Ha ezt a hatalmi mechanizmus meg tudja tartani, akkor erre ráépülve tud szakmailag is jobb eredményeket elérni. A hatalmi mechanizmus működtetésére képtelen irányító, vezető, tulajdonos szakmai szempontból is a szervezetben impotenssé válik, képtelen szakmai céljait elérni – legyen termelésről, termékfejlesztésről, piaci eladásról szó. A hatalom felelőssége tehát a hatalmi mechanizmus fenntartására vonatkozathatóan felelősség”. Jávor I. (2003) „A hatalom logikája.” *Társadalomkutatás* 21(4): 369-396., 388.

¹⁰ Hayek 1998 [1973]: 32.

¹¹ 39.

Ennél azonban még messzebb megy Hayek. Liberálisként nemcsak azt vallja, hogy a spontaneitás kívánatos, hanem azt is, hogy ehhez nem-spontán, azaz, mesterséges eszközökkel is hozzájárulhatunk. A spontán rendnek, legalábbis az emberi társadalmak keretén belül, nem kell spontán eredetűnek lennie.¹² Ez az egész műve szempontjából döntő mozzanat. A liberalizmussal szembeni kritikák rendszerint hangsúlyozzák azt a látszólagos paradoxont, ami szerint a liberálisok egyfelől a beavatkozásmentesség ideáját vallják, másfelől viszont társadalmi szintű beavatkozásokért küzdenek, a társadalmat elveik mentén igyekeznek tudatosan átformálni. Valóban merő képmutatás volna ez a lépés, vagy éppen ellenkezőleg, a hayek modell következetességére vall? Mint írja Losonczi Alpár és Losonczi Márk, „a (neo)liberalizmus egyik alapvető problémája, hogy megelje a formulát, amellyel egyszerre lehet igazolni a szabadságot és az alávetést”.¹³ A szerzőpárossal szemben nem látunk aggasztó morális problémát abban, hogy a szabadságot feltételekhez és szabálykövetéshez kötjük. A szabadság a liberális felfogásában aligha tekinthető korlátlan: a liberális társadalom tagjai absztrakt, univerzális szabályoknak rendelik alá önmagukat, önként. Hayek nem anarchista, legfeljebb korlátozottan szabadelvű. Egyszerre szabadít fel és köt meg a liberalizmus. Noha Hayek elismeri, hogy a spontán társadalmi rend is fennállható lehet állam nélkül is, összességében mégis szükségesnek tartja egy állam létezését, amely az egyetemes szabálykövetést ellenőrzi és szükség esetén betarttatja polgáraival.¹⁴ A liberális szabadság tehát absztrakt szabályokhoz és államhoz kötött. De miért éppen a piacpárti liberális társadalmi berendezkedés a legalkalmasabb az emberi szabadság kibontakoztatásához? Miért gondolja Hayek azt, hogy ő megfejtette a társadalmi evolúció folyamatának talányát, és tudja azt, amit mások nem?¹⁵ Hayek szerint a liberális társadalom legfőbb ismérve, minden egyéb szempont előtt, az a jog minőségében érhető tetten. Az eszményi liberális társadalomban az össztársadalmi szinten érvényesülő, a polgárok magatartását igazgató szabályok a konkrét céloktól függetelnek.¹⁶ Csakis azt hivatott szabályozni a liberális jog, hogy a saját céljaik elérése során milyen keretek között mozoghatnak a polgárok. Az írott és íratlan szabályoknak egyetlen funkciójuk van az eszményi liberális társadalomban: mozgásteret biztosítani a komplex spontán rendet tudattalanul kialakító szabad individuumok számára. Céltételezést, az ideális liberális társadalmon belül, szigorúan tilos tartalmazniuk a szabályoknak.¹⁷ Feltűnhet az olvasónak, hogy az „eszményi” jelzőt visszatérő jelleggel alkalmazzuk. Ez azért van ekképpen, mert Hayek maga is világossá teszi, hogy a *Law, Legislation, and Liberty*, bármilyen meglepő is lehet, egy alapvetően *utópista* szöveg. Az eredeti megfogalmazást érdemes részletesen idéznünk: „Tagadhatatlan, hogy bizonyos mértékben a rend összességének útmutató modellje mindig is utópia lesz, valami távoli lehetőség, ami felé tendál a létező helyzet, és amit egyesek praktikátlannak is fognak tartani. De csakis

¹² 45-6.

¹³ Losonczi A. és Losonczi M. (2016) „Fasizmus, posztfasizmus, neoliberalizmus” in: Böcskei B. (2016 szerk.) *A forradalom végtelensége. Tanulmányok Lukács Györgyről*. Budapest: Lukács Alapítvány. 159-185., 164.

¹⁴ Hayek 1998 [1973]: 47.

¹⁵ Losonczi és Losonczi kritikája felhívja a figyelmet Hayek episztemológiai agnoszticizmusának önellentmondásosságára: „Hayek az agnoszticizmus híve volt: a piaci mérhetetlenül többet tud a nyomorult és véges embertől. Ám ő, a piaci szabadság zászlóvivője, mégis az agnoszticizmus fölé emelkedik és tudja azt, amit mások nem. Úgy tűnik, egy vulgáris neitscheanizmus szemtanúi vagyunk, amelynek középpontjában a demokrácia iránti gyűlölet áll” (Losonczi és Losonczi 2016: 169). Hayek a vád egyik része alól egészen biztosan majdnem felmenthetetlen: nem volt híve a korlátok nélküli demokráciának, ez tagadhatatlan. Ugyanakkor tézisünk szerint a pusztán reakciós jellegű demokráciaellenességnél is radikálisabb politikai konzekvenciák is levonhatóak munkásságából. Az önszerveződés-gondolatból radikálisan emancipatorikus következtetésekre (is) juthatunk. Erről bővebben ld. itt: Lovász Á. (2021) „A kulturális csoport szelekció és a libertarizmus viszonya.” in: Jancsó A., Szabó A., Nemes M. és Ruszkai Sz. É. (2021 szerk.) *Ütközéspontok VII. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztály konferenciájának kötete 2020 február 7-8.* Szeged: JATE Press. 99-115. Az idézett szerzők sem éppenséggel mentesek az érvelésbeli következtelenségtől. A szerzőpáros mondandója lényegileg abban merül ki, hogy Hayek nem volt radikálisan baloldali, továbbá, ebből kifolyólag, demokráciapárti sem lehetett. Egyfelől számonkéri Hayeken a kapitalizmuspártiságon és piacközpontúságon túlmutató társadalmi lehetőségek ignorálását, a képzelőerő hiányát. Másfelől viszont maguk is mintha képtelenek lennének a demokrácia különböző, akár még annak legradikálisabb variánsain is kívüli, pozitív jellegű társadalmi lehetőségeket elképzelni. A demokrácián kívüli minden egyéb társadalmi evolúciós lehetőséget elintézni a „fasizmus” vagy „neofasizmus” pejoratív jelzőkkel túlságosan ideológikus eljárás módra vall.

¹⁶ Hayek 1998 [1973]: 50.

¹⁷ 51.

a belsőleg konzisztens modell felmutatása által érhetjük el az alapelvek konzisztens alkalmazását. Csakis így építhető ki egy hatékony keret a működő spontán rend számára”.¹⁸ Figyeljük meg jól, hogy az ellenségei által a kapitalizmus apologetájának tartott szerző mit is mond ebben a részletben. Nem azt állítja, hogy a létező társadalmak bármelyik megfelel az eszményi liberális társadalomnak! Ha ez így volna, a kötetének megírása teljes mértékben felesleges volna. Éppen a liberális társadalom betöltetlen ürje az, ami Hayeket a maga utópista szövegének megírására sarkallja. A teljes mértékben spontán társadalom egy lehetetlen ideál, ám mégis ez informálhatja, Hayek reményei szerint, a szabadelvűség utópiája felé tendáló létező társadalmi gyakorlatokat.

Hayek egész építménye a jog és törvény megkülönböztetésén alapul. Tézise szerint a jog, íratlan magatartásszabályok alakjában, temporális értelemben megelőzi a törvényt. Ennek bizonyítása gyanánt két biológiai példára való utalást találunk: a folyami rákok és a vörösbegyek is rendelkeznek az emberiség által tulajdonviszonyként ismert, a jogos és jótalan birtoklást és ennek feltételeit körvonalazó, komplex viselkedésmódok jelenlétére utalnak.¹⁹ Számos nem-emberi élőlény vonatkozásában az írott törvények nélküli szabálykövetés mozzanatát véli felfedezni Hayek. Nem szükségesek racionális úton kialakításra kerülő, explicit módon megfogalmazott törvények ahhoz, hogy fennállhassanak tulajdonviszonyok az élővilágban. Feltehetően a korai emberiség sem így tett szert a viselkedésének hatékony önszabályozására. Ez a folyamat kezdetben önmagától működik, annak függvényében hogy mely szabály mekkora mértékben járul hozzá a csoport életképességéhez. Az életképességet fokozó szabályok választódnak ki az evolúció folyamán, növelve azon csoportok létszámát, amelyek a leghatékonyabb magatartási mintázatokat követik. Ezt mondja ki a Hayek által kidolgozott kulturális csoportselekcio elmélete, amiről bővebben jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban szólni.²⁰ Az absztrakció képessége, állítja Hayek, még a nyelv kialakulását is megelőzi. A nyelvbe foglalt jog primordiálisabb a törvéynél.²¹ Kimondatlanul ugyan, de Hayek megfogalmazásában egyfajta arisztoteliánus előfeltevést azonosíthatunk. Természetközeliabbnak van azonosítva azon jogrendszer, amely a legabsztraktabb és legáltalánosabb szabályokkal operál. Ráadásul ezutóbbiaknak javarészt implicitnek kell maradniuk. Ennyiben a *common law*-alapú, azaz, angolszásznak nevezett jogrendszer az, amely a hayeki liberális utópiát leginkább közelíti.²² Maga Hayek is elismeri, hogy a törvénykezésre a gyakorlatban igenis szükség lehet, ám kizárólag a már létező jogi *common law* hagyomány korrekciója végett.²³ A jogfolytonosság mindennél fontosabb, mert ez stabilizálhatja a liberális spontán rendben résztvevő individuumok elvárásait. Hayek ideális jogrendszere, a nomosz, „egy olyan rend, amelyet senki sem hozott létre” bármilyen szándék mentén.²⁴ A nomosz tervezetlen rend, ami mégis működik. Szuverén törvényadó helyett az eszményi liberális társadalom szabályai a bírótól származnak, aki „a spontán rend intézménye”.²⁵ A jogrend fennálló hagyományának irányelveihez igazodó ítéleteikkel a bírók alakítják ki, alulról szerveződő módon, a társadalmat szabályozó jogot, a nomoszt. Ebben a típusú konstrukcióban a törvényalkotónak csakis alárendelt szerepe lehet a bírósági rendszerrel szemben. Mivel a szabályok csakis az egyének elvárásait hivatottak koordinálni, valamint mozgásteret biztosítani a szabad individuumok számára, elégséges hogy a polgárok „tudják miként kell viselkedniük a szabályokkal összhangban, anélkül hogy a szabályoknak mindig explicitnek kéne lenniük”, ezáltal pedig

¹⁸ 64-5.

¹⁹ 75. Más kontextusban ugyan, de a szakirodalom ismeri a „nem-emberi” vagy „nonhumán tulajdon” fogalmát. Az állatjog bizonyos radikális irányzatai az emberen kívüli élővilágban fennálló tulajdonviszonyok jogi kodifikálását sürgetik. Egy szerző az erős területhezkötöttség és területi érdekelttség mozzanatában lát egyfajta „tulajdonviszonyról” Hadley, J. (2005) „Nonhuman Animal Property. Reconciling Environmentalism and Animal Rights”. *Journal of Social Philosophy* 36.3: 305-315. Az állatok „munkavégzésére” hivatkozó, az érdek-alapú megközelítéssel vitatkozó pozícióért ld Milburn, J. (2017) „Nonhuman Animals as Property Holders. An Exploration of the Lockean Labour-Mixing Account”. *Environmental Values* 26. 629-648. A halak vonatkozásában ld még Breckenridge, L. (2005) „Can Fish Own Water? Envisioning Nonhuman Property in Ecosystems”. *Journal of Land Use & Environmental Law* 20.2: 293-331.

²⁰ A kulturális csoportselekcio elméletéről bővebben ld Lovász 2021: 99-115.

²¹ Hayek 1998 [1973]: 76.

²² 84.

²³ 88.

²⁴ 94.

²⁵ 95.

biztosítható kismértékű állami erőszak mellett egy közös rend, amelynek tagjai mégis számtalan eltérő céllal bírnak.²⁶ A bírók az ítélethozatalaikkal hasonló szerepet látnak el Hayek modelljében, mint a vállalkozók a gazdasági szektorban. Mindkét szereplő a *felfedezés* funkcióját látja el: míg a vállalkozó az éppen aktuális piaci árra bukkan, addig a bíró a szabályt és annak alkalmazhatósági körét fedezi fel.²⁷ A jogrendszer önszerveződő módon képződik, egyes bírósági ítéletekből.²⁸ A kulturális csoportselekciónak evolúciós mechanizmusának köszönhetően, vélekedik Hayek, a rossz vagy túlságosan életszerűtlen szabályok előbb vagy utóbb kirotálódnak.²⁹ Senkinek sem kell a jogrendszer egészét racionálisan megterveznie, mivel a szabályokat *felfedezik*, nem pedig *létrehozzák*.³⁰ A liberális utópiában a bírók egyszerűen ellátják a maguk speciális feladatát, és állandóan bővülni fog magától a nomoszként működő jogrend újabb és újabb szabályokkal.

Ha ez így van ahogy Hayek állítja, akkor miért van szükség törvényhozatalra egyáltalán? Miért nem képzelhető el mondjuk egy anarchista társadalmi berendezkedés, ahol bíróságok ugyan léteznek, ám semmilyen államnak sem rendelődnek alá? A törvényhozás (legislation) rendszere Hayek modelljében gyökeresen eltérő funkciót lát el, mint a jogrendszer. Emlékezzünk, a jog funkciója az absztrakt és egyetemes érvényű szabályok előállításában rejlik.³¹ Az a liberális jogrend feladata, hogy az individuumok elvárásait egymáshoz igazítsa. Ezenfelül semmilyen pozitív tartalommal nem bírhat, hiszen ezáltal csorbulna a komplexitásfoka. A nomoszban az egyéni célok sikeresen koordinálhatóak egymással, anélkül hogy bárki számára elő kéne írunk pozitív tartalmú parancsokat.³² A politikumnak Hayek modelljében egyszerre radikális és agonisztikus. Radikális, mert a liberális utópia kialakítására, annak keretrendszerének megkonstruálására kéne vállalkoznia.³³ Agonisztikus, mert a törvényhozás feladatát – a liberális utópia hatalomrakerülését követően – Hayek a kormány irányításában, az állam szigorúan szűk mederben való tartásában látja.³⁴ A jogalkotás egészen egyszerűen nem tartozik a törvényhozás hatáskörébe az eszményi liberális társadalomban. Jogot, azaz, magatartási szabályokat, kizárólag a bírók fedezhetnek fel. Ezzel szemben a törvénykezés már meghatározott tartalmú rendelkezéseket, azaz, törvényeket, „szervezeti szabályokat” alkot meg.³⁵ A megfogalmazásbeli különbség lényeges. A bíró felfedez, míg a törvényhozó létrehoz. Nem túlzás azt mondanunk, hogy Hayek a törvénykezést (legislation) a jog korlátozott, azaz, speciális formájának tartja. A jogot a törvénykezés céloknak veti alá, így redukálva az előbbi komplexitását. Ebből az is következik, hogy amennyiben a törvényhozás „olyan ügyeket” igyekszik szabályozni, amelyek „a nomosz hatáskörébe tartoznának”, ez „módosíthatja, sőt, helyettesítheti a jogot”, fokozatosan felszámolva a liberális berendezkedést.³⁶ Jog és politika egymástól a lehető legszigorúbban elkülönítendőek, máskülönben az a veszély fenyeget, hogy a jogrendszer is átfertőződik a célorientáltsággal. Sőt, a politika a létező jogrend konzerválásának van alárendelve.³⁷ A politikai szféra funkciója Hayek modelljében lényegében a szervezetek szabályozására korlátozódik, a specifikus tartalmú explicit szabályok kidolgozására, legfőbbképpen az állam korlátozására és szabályozására. Minél szabályozottabb és kötöttebb az állam, annál inkább prosperálhat szabadon az emberi társadalom.³⁸ Hayek markáns pozíciója szerint a törvénykezés nem

²⁶ 99.

²⁷ A vállalkozó-mint-felfedező toposza visszatérő elem Hayek tanítványainál. Gondolatunk itt például Israel Kirznerre. Kirzner, I. (1985) *Discovery and the Capitalist Process*. Chicago: University of Chicago Press.

²⁸ Hayek 1998 [1973]: 100-1.

²⁹ Némi idő persze eltelhet. A *peine forte et dure* nevű, rendkívüli brutalitású kínzási eljárás 500 évig volt érvényben.

³⁰ Hayek 1998 [1973]: 123.

³¹ 113-4.

³² 111.

³³ Később, a mű harmadik kötetében, a demokrácia létező formájainak a legbontását, a demokratikus önkormányzati érdekképviseletnek pedig piaci mechanizmusokkal való felváltását javasolja Hayek. Nem éppen konzervatív pozíció a fennállóval renddel szemben. Hayek, F. A. (1998 [1979]) *Law, Legislation, and Liberty. Volume III. The Political Order of a Free People*. New York és London: Routledge. 146.

³⁴ Hayek 1998 [1973]: 124.

³⁵ 125.

³⁶ 126.

³⁷ 134-5.

³⁸ 133.

terjedhet ki a társadalom egészére anélkül, hogy elvétené a célt. A „helytelen” ösztársadalmi igényű törvények, amik a társadalmat mint egészet kívánnák szabályozni, hozzájárulnak ahhoz, hogy a célfüggetlenül „igazságos magatartást” biztosítani hivatott jog célfüggő szervezeti szabályok gyűjteményévé torzuljon el.³⁹ Az igazságosságnak nem feladata az egyéni döntések eredményeinek bírálata vagy felülvizsgálata. Egyedül az számít a liberális jogrend keretén belül, hogy az egyéni döntések méltányos és igazságos módon menjenek végbe.⁴⁰ A döntések, valamint az egyéni célok tartalma, valamint a cselekedetek eredményei, már másodlagos jelentőségű tényezők. Semmi keresnivalója a politikának a jogrendszerben.

Niklas Luhmann és az autopoietikus jogrendszer

Második lépésként megvizsgálánk Niklas Luhmann jogelméletét, elsősorban az *Das Recht der Gesellschaft* című kötetre fókuszálva. Luhmann kiindulópontját képezi a következő kérdés: melyek a jog határai? És hol ér véget a jogrendszer? A jog határait mindenekelőtt a jog maga határozza meg.⁴¹ Önmagát előállító rendszerként a jog hozza létre saját határait. Autopoietikus rendszer, hiszen „a jog egysége nem egyéb, mint saját öntermelésének ténye”.⁴² Minden olyan komplex rendszert autopoietikusnak nevezhetünk, amely saját határainak az előállítására képes, külső létező beavatkozása nélkül. Az autopoieszisz rokonértelmű a Hayek által alkalmazott „spontán renddel”. Az endogén rend formáit jelölő, biológiai eredetű fogalmat Luhmann előszeretettel alkalmazza társadalmi jelenségek, legfőbbképpen a társadalmat alkotó kommunikációkat előállító funkciórendszerek leírására.⁴³ Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne „ösztársadalmi” szinten leírható funkciója. Éppen a társadalom képezi a jogrendszer ökológiáját. A társadalom rendelkezik joggal, és nem fordítva. Ez első látásra valóban holisztikus pozíciónak tűnhet, de vegyük észre hogy Luhmannál a funkciórendszerek alulról építkeznek! Önmagukat stabilizálva állítják elő, endogén módon, a saját rendjüket, A jogrendszer feladata Luhmann szerint az ösztársadalmi konzisztencia fenntartása, a különböző ágensek elvárásainak az egymáshoz való igazítása révén.⁴⁴ A funkció fogalma valamilyen teleogikusságot sejtetne, azonban Luhmann világossá teszi, hogy a funkció nem célorientáltságot jelent, és végképp nem valamiféle normativitást.⁴⁵ Mivel a modern társadalom rendkívül komplex, nem tudjuk egyértelműen megmondani, hogy a jog minden további nélkül képes lesz betölteni a neki tulajdonított funkciót. Mint Hayeknél a „spontaneitás”, úgy Luhmannál a „funkció” tűnik utópikus, ideális elemnek. Inkább a szociológus értéktulajdonítása, semmint valóságos leírás. A szociológusnak célja a funkciórendszerek működésének a feltárása, de szükség van leegyszerűsítő sémákra. Ideális esetekben a jogrendszer konzisztenciát állít elő, ám semmilyen garancia sincsen arra vonatkozóan,

³⁹ 142. Különösen éles bírálattal illeti Hayek visszatérő jelleggel a kontinentális, azaz, német jogfelfogást. De aligha volt megalégedve a „társadalmi igazságosságot” hangsúlyozó amerikai aktivista jogfelfogásokkal sem.

⁴⁰ 141.

⁴¹ Luhmann, L. (2004 [1993]) *Law as a Social System*. ford. Klaus A. Ziegert. Oxford és New York: Oxford University Press, 58.

⁴² 70.

⁴³ A fogalom egyik megalkotója, Francisco Varela, elhatárolódott az autopoieszisz-fogalom társadalom- vagy politikaelméleti alkalmazásaitól, mivel ideológiai értelemben veszélyesnek találta a társadalmi folyamatok bárminemű „biologizálását”. Jó kérdés, hogy Luhmann alkalmazásmódja valóban biologizálónak tekinthető-e, vagy sem. A magunk részéről azon a köztes állásponton vagyunk, hogy Luhmann esetében a szociális rendszerek autopoieszisz az önszerveződésnek egy szervetlen formáját jelöli, mivel a luhmanni társadalomelméletben a rendszerközi „kommunikáció” az élő szubjektumokhoz csupán közvetett módon kapcsolható. H. Nagy Péter idevonatkozó megállapítása helytálló: „Nem arról van (...) szó, hogy az autopoieszisz jelensége mentén egyformán konstruálható meg az élet, a társadalom, a jog stb. területe; hanem arról, milyen strukturáltságot mutatnak a szociális rendszerek akkor, ha önépítő folyamataikat és belső működésüket nem valamely instanciához, hanem saját maguk által létrehozott funkciók referenciáihoz mérjük” H. Nagy P. (1999) „Szociális struktúrák mint az önépítés alakzatai. A társadalom és a jog autopoietikus felépítése.” *Iskolakultúra* 1999/9. 125-131., 126. A szervetlen autopoieszisz fogalmát illetően ld. Lovász Á. (2018) *Az érzet deterritorializációja. A kiterjesztett észlelés filozófiája*. Budapest: Gondolat, 269-284.. Az autopoieszisz luhmanni alkalmazásának bírálataért pedig ld. Protevi, J. (2009) „Beyond Autopoiesis. Inflections of Emergence and Politics in Francisco Varela. In Clarke, B. és Hansen, M. (szerk. 2009) *Emergence and Embodiment. New Essays in Second-Order Systems Theory*. Durham és London: Duke University Press. 94-113.

⁴⁴ Luhmann 2004 [1993]: 61.

⁴⁵ 71.

hogy ezt minden esetben meg is fogja tenni.

Luhmann a saját felfogását „operatív konstruktivizmusnak” nevezi.⁴⁶ A jog önmagát a saját műveletei révén állítja elő. Formát a jognak csakis a jog adhat, tehát élesen elkülönítendő a politikától, a médiától, a gazdaságtól, és minden egyéb társadalmi területtől. Operatíván zárt módon működnek az önszerveződő funkciórendszerek: „a belső komplexitás felhalmozódása csakis az operatív zártságon keresztül valósítható meg”.⁴⁷ Fontos látnunk, hogy Luhmannnál a rendszer nem jelent egyet a szervezettel. Egymáshoz képest eltérő leírási szintekkel van itt dolgunk. A rendszer mint egész egy saját logikát követő, többnyire tervezetlen rend, míg a szervezet egy meghatározott, exogén módon konstruált rend. A társadalmak rendelkeznek funkciórendszerekkel, utóbbiak pedig szervezetekkel. A szervezetek a komplexitást *redukálják*, míg a rendszerek *fokozzák* azt.⁴⁸ Nagyon súlyos hiba volna részünkről a jogrendszert „szervezetként” azonosítani. Önépítő logikát követő kozmosz, amelynek csak az alkotóelemei tekinthetők szervezeteknek. Ilyen a Luhmann által is kitüntetett bíróság, de éppenséggel említhetnénk az ügyvédi kamarákat is. Visszatérő jelleggel hangsúlyozza Luhmann azt, hogy az autopoietikus rendszerek aligha lehetnek kívülről determináltak. „Egyedül a jog határozhatja meg azt, hogy mi a jog”, szögezi le.⁴⁹ A lényeg az, hogy mely funkciórendszer mit csinál. Az operatív konstruktivizmus körülménye Luhmann szerint prezentizmust is implicál. Az a lényeges, amit a jogrendszer éppen most cselekszik, jogi érvennyel az bírhat, ami a jelenben aktuálisan érvényes.⁵⁰ De mi az a differencia, amely specifikusan a jogrendszert jellemzi? Minden, ami a jogrendszeren belül történik, egy bináris kód mentén differenciálódik. A jogrendszer esetében a domináns differenciának a legális/illegális ellentétpár tekinthető. Bármi, ami nem hozható a legalitás vagy illegalitás alakjára, nem képezheti részét a jogrendszernek.⁵¹ Valaminek vagy legálisnak, vagy illegálisnak kell lennie, ellenkező esetben értelmezhetetlen marad a jogrendszer számára. A jogrendszer a legális/illegális bináris kóddal dolgozva osztályozza a különböző eseményeket és állapotokat. Még a tények is csupán annyiban relevánsak, amennyiben a jogszerűség vagy jogszerűtlenség állapotára vonatkoztathatóak.⁵² A tények, gondolhatnánk, általában múltbéli történésekre vonatkoznak. Vegyük példaként egy büntetőeljárásban hivatkozott bűnügyi helyszínelés által feltárt bizonyítékokat. Luhmann szerint a tények integrációja a jogrendszerbe, minden látszat ellenére, prezentista módon történik. „A múltbéli és jövőbeni tények jelentéssel csakis a jelenben való megérkezésükkel ruházódnak fel”.⁵³ A „jelen” kifejezés itt a jogrendszer által megkonstruált jelenre utal, vagyis a jogiként kódolódó műveletekre. Saját logikát követ a jog. Az önszerveződés körülménye viszont, Hayekkel szemben, Luhmannnál semmilyen garanciát nem kínál a jogrendszer helyes vagy helytelen voltát illetően. Rossz döntéseket is hozhatnak egy jogrendszer komponensei, továbbá önmagában semmit nem garantál az emberi értékek szempontjából a jogrendszer autonómiája, elvégre még a nemzetiszocialisták is garantálták a retorika szintjén a bírósági rendszer autonómiáját.⁵⁴ Míg Hayek a spontán rendet kívánatosabbnak ítéli a szervezett rendeknél, Luhmann tartózkodik, legalábbis explicite, a hasonló értéktulajdonításoktól. Mindazonáltal az autonómia mégiscsak fontos alapérték a luhmanni szociológiában, és többet jelent pusztán szociológiai leírásnál. A külső rendszerek által kiváltott „interferencia” nagyon is „korrumpálhatja” a jogrendszer működését.⁵⁵ Implicit módon ezért Luhmann a beavatkozásmentességet normatív értelemben támogatja. Brunczel véleményét ebben a tekintetben osztjuk, aki szerint „a politikai intézmények tekintetében nézetei tulajdonképpen egybeesnek a liberálisokéval”.⁵⁶ Közös a liberálisok, így Hayek pozíciója is, Luhmannéval annyiban,

⁴⁶ 79.

⁴⁷ 80.

⁴⁸ Bognár B. (2013) „Rendszerevolúció és társadalmi differenciálódás.” in: Luhmann, N. (2013) *Kommunikáció és társadalom. Luhmann Olvasókönyv.* vál és szerk. Bognár B. és Karácsony A. Budapest: Gondolat, 115-132., 125.

⁴⁹ Luhmann 2004 [1993]: 85.

⁵⁰ 82.

⁵¹ 94.

⁵² 113.

⁵³ 118.

⁵⁴ 110.

⁵⁵ 109.

⁵⁶ Brunczel 2010: 237.

hogy mindkét álláspont a leghatékonyabb rendszerszintű működést a beavatkozásmentességben látja. Hayek és Luhmann egyaránt a jogrendszer autonómiáját vallják alapérték gyanánt, és ebben egyikük sem igazán hajlik semmilyen kompromisszum irányában ez ügyben.

A jogilag kódolódó tények is a jogrendszer konstrukciói. Ebben a tekintetben a társadalom többi területétől eltérő jelennel, párhuzamos tényekkel dolgozik a jog.⁵⁷ Ezt azt is jelenti, hogy a - saját szempontjai alapján, azaz, jogi értelemben „hatékony” jogrendszernek rendelkeznie kell bizonyos mozgástérrel, autonómiával ahhoz, hogy megfelelő döntéseket hozhasson szabadon. Bináris gépezetként a jogrendszer a harmadik értékek lehetőség szerinti teljes kizárására törekszik.⁵⁸ Tűrhetetlen, ha nem-jogi szempontok jutnak bele a jogi döntéshozatalba. Ez nem empirikus állítás Luhmann részéről. Jól ismert jelenség a bíróság mint intézménynek a korrumpálódása gazdasági és egyéb hatalmi tényezők által. „Felelőtlen szervezetként” a bíróság nagyon is hajlamos a korrupcióra.⁵⁹ Luhmann maga is reflektál a korrupció és egyéb zajforrások empirikus jelenlétére a jogon belül. Mi a helyzet, teszi fel a kérdést szerzőnk, a lobbizással? Egy kritikai jogelmélet a lobbizás gyakorlatát bizonyára a gazdasági és/vagy osztályhatalomnak a jog területére való penetrációjaként értelmezné. A jogot mintegy átfertőzi a külsődleges gazdasági érdek. És mihez kezdünk azzal a különleges körülménnyel, hogy a professzionális politikusok többsége a fejlett világban ügyvédi végzettséggel rendelkezik? Luhmann szerint a politikus-ügyvédek, illetve a lobbizás mint jelenségek egyáltalán nem csorbítják a jogrendszer autonómiáját.⁶⁰ A politika logikája mindig is eltérő lesz a jogrendszer kódjához képest. Külsődleges ökológiai tényező a politikum a joghoz képest. Még a protestmozgalmak sem tudnak a jognak formát adni. Semmilyen külső létező nem alkalmas erre, mivel a jog evolúciója „nem célorientált tevékenységek eredménye”.⁶¹ Konkrét célokkal ugyan rendelkezhetnek még az egyes bírók vagy bírósági szervezetek is, de rendszerszinten spontán jogi evolúció terméke a jogrend. Semmi különbséget nem vélünk felfedezni tehát ebben az ügyben sem Hayek és Luhmann között. Minden társadalmi igénynek jogi formát kell öltetnie ahhoz, hogy jogként kódolódhasson. A zaj csakis a kódolást követően válhat információvá. Akárcsak Hayek, úgy Luhmann is elismeri mindazonáltal, hogy a jogi és politikai szabályozás közötti határ vonal a későmodernitásban elhalványulni látszik.⁶² Ezen bizonyos jogesetek átmoralizálódása sem segít éppenséggel. Az önszerveződő rendszerek akkor működnek a leghatékonyabban, ha meg van engedve nekik, hogy autologikus módon funkcionálhassanak. Ha a jortól többet kezdünk elvárni, mint amennyire képes, ez komoly társadalmi diszfunkciókat és csalódásokat eredményezhet. Luhmann rendkívüli civilizációs veszélyre figyelmeztet: ha elveszítjük azt a képességet, hogy komplex módon viszonyulhassunk a társadalom különböző területeihez, azaz, ha dominánssá válna egyetlen szempont a többi rovására, „káosz és extrém leegyszerűsödés következne be”.⁶³ Bizonyos jogesetek akár rendkívüli médiafigyelmet kapnak, ami bizonyos fokú interpenetrációt eredményezhet a jogrendszer és a médiarendszer között. Ha csupán morális érzelmeinkre támaszkodnánk, tekintet nélkül a jogi konzisztencia endogén követelményére, eltorzulhat és jogszerűtlenné válhat az ítélelhozatal működése. Ezért járnak el helyesen a bírók, amikor zárójelezik a morális felháborodás mozzanatát az ítélelhozatalaik során. Morális értelemben felháborító lehet a közvélemény által túlságosan „enyhének” vélt ítélet, de nem célja a jogrendszernek a moralitás érvényrejuttatása. A morális

⁵⁷ Luhmann 2004 [1993]: 183.

⁵⁸ u.o.

⁵⁹ Jávör I. (2004) „Felelőtlen szervezetek. Sajátos szervezeti típusok, nem tönkremenő szervezetek: a bíróság szervezetszociológiája”. *Szociológiai Szemle* 2004/I. 66-87.

⁶⁰ Luhmann 2004 [1993]: 375-6.

⁶¹ 252.

⁶² 291.

⁶³ 379. A brit rasszizmusellenes törvényekről szólva Tim Murphy megfogalmazása árulkodó: ezen rendelkezések „több szervezést és a szervezetek szervezését” igénylik. Murphy, T. (2006) „From Subject to System. Some Unsystematic Systems-Theoretical Thoughts on Race Equality and Human Rights”. in: King, M. és Thornhill, C. (szerk. 2005) *Luhmann on Law and Politics. Critical Appraisals and Applications*. Oxford és Portland: Hart Publishing. 55-75., 65. Az ilyen típusú törvényi konstrukciók a spontaneitás helytelennek vagy erkölcstelennek ítélt formáinak a kiküszöbölésére vállalkoznak. Ennek ára a magasabbfokú osztársadalmi szintű, mesterséges politikai eszközökkel megvalósított szervezethez, azaz bürokratizálódás, a rendszerszintű spontaneitás egy részének a feláldozása révén.

elvárások extralegálisak, így a jog terén határozottan kerülendőek.⁶⁴ Luhmann számára elfogadhatatlan a jog azonosítása az olyan morálisan szaturált fogalmakkal, mint az „igazságosság.” Az aktivista jogfelfogások hibásak, mivel figyelmen kívül hagyják a modern jogrendszer önreferenciális voltát. Fontos a hatékony jogrendszerhez az „irritabilitás”, mivel reagálnia kell a környezetéből érkező ingerekre saját legitimitásának fenntartása végett. Azonban ha túlságosan magasfokúvá válik a környezet penetrációja a jogrendszerbe, abban az esetben beszélhetünk „korrupcióról”.⁶⁵ Luhmann szempontjából nemcsak a gazdasági érdekeknek a jog területére való behatolása tekinthető korrupciónak, hanem éppenséggel a morális jellegű külső beavatkozások is korrumpálhatják, erodálhatják a jogrendet.

Az irritáció is természetesen a rendszer saját konstrukciója. Luhmann kommunikációelméleti szemantikája a közvetettségre hívja fel a figyelmet: megfogalmazása értelmében „a rendszer maga regisztrálja az irritációt (...) ám csakis a saját struktúráinak videóképernyőjén”.⁶⁶ Fontos és megőrizendő civilizációs vívmány Luhmann számára a funkcionális differenciálódás, mert polikontextuális társadalmat eredményez: a differenciálódás evolúciós folyamata „megköveteli a (spontán) elkülönülést, és megfosztja uralmától a hatalmi centrumot.”⁶⁷ Sokkal nagyobbfokú komplexitást képes elérni a funkcionálisan erősebben differenciált társadalom, mint bármilyen korábbi, hierarchikus elvek mentén, tudatosan megszervezett társadalmi forma. Előnye pontosan azon körülményből származtatható, hogy semmilyen terv, szándék vagy célkitűzés sem vezérli. Az ösztársadalmi szintű komplexitás fokának emelkedése azt is jelenti, hogy nagyobb tere nyílik a különböző társadalmi funkciórendszerek belső komplexitásradukciója számára is.⁶⁸ Hayekkel rokonítható módon Luhmann is elutasítja azon előfeltevést, miszerint a társadalmi evolúciónak bármilyen általános törvényére következtethetnénk. A következő megfogalmazás döntő jelentőségű a konklúzióknak szempontjából: „a társadalmi rendszer funkcióit sem a rendszer, sem az evolúció fogalmából nem vezethetjük le deduktív műveletekkel”.⁶⁹ Minden funkciórendszer a saját logikája és kódja mentén kell megértenünk. Ezért nem egészen helytálló azt állítani, hogy Luhmann módszertani kollektivista volna. Logikai okoknál fogva inkább a módszertani individualizmussal rokonítható a megközelítésmódja, „individuum” alatt persze a funkciórendszert értve. Luhmann szociológiája leszámol a társadalomtudományok korábbi antropológiai meghatározottságával.⁷⁰ (Karácsony A. (2009) „Az ember mint a hallgatás tárgya a luhmanni elméletben”. *Replika* 66. 1-8. Günther Teubner vitatja azt, hogy Luhmann deszubjektíválná a szociológiát. Teubner szerint nem annyira a szubjektum teljes dekonstrukciója megy végbe Luhmannnál, hanem „a reflexív szubjektum decentralálásáról” beszélhetünk. Teubner, G. (1993) *Law as an Autopoietic System*, ford. Ruth Adler. London: Blackwell, 45. Ez a megfogalmazás különös, mert a dekonstrukció általánosságban a dekonstruálni kívánt elemek és fogalmak decentralálásra törekszik.) Az emberi létező zárójelzésével a humán szubjektum is külsődleges tényező a funkciórendszerek autopoiesziséhez képest a luhmanni modellben. A legalitás az, amit a jogrendszer legálisnak ítél, a bírók mediációja révén.⁷¹ Figyelemreméltó, hogy a bíró is csupán eszköz a rendszer saját differenciáltságának fenntartása, és differenciálódásának továbbfejlesztése szempontjából. Ez a látszólag kollektivista álláspont sem tér el annyira Hayek modelljétől, hiszen utóbbinál is az emberi egyén voltaképpen a racionális úton

⁶⁴ Luhmann 2004 [1993]: 290.

⁶⁵ 385.

⁶⁶ 383.

⁶⁷ Luhmann, N. (2009 [1984]) *Szociális rendszerek. Egy általános elmélet alapvonalai*. ford. Brunzel Balázs és Kiss Lajos András. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat, 210.

⁶⁸ u.o.

⁶⁹ Luhmann, N. (2013) „Evolúció és történelem”. in: Luhmann, N. (2013) *Kommunikáció és társadalom. Luhmann Olvasókönyv*. vál és szerk. Bognár B. és Karácsony A. Budapest: Gondolat. 148-175., 154.

⁷⁰ Karácsony A. (2009) „Az ember mint a hallgatás tárgya a luhmanni elméletben”. *Replika* 66. 1-8. Günther Teubner vitatja azt, hogy Luhmann deszubjektíválná a szociológiát. Teubner szerint nem annyira a szubjektum teljes dekonstrukciója megy végbe Luhmannnál, hanem „a reflexív szubjektum decentralálásáról” beszélhetünk. Teubner, G. (1993) *Law as an Autopoietic System*, ford. Ruth Adler. London: Blackwell, 45. Ez a megfogalmazás különös, mert a dekonstrukció általánosságban a dekonstruálni kívánt elemek és fogalmak decentralálásra törekszik.

⁷¹ Luhmann 2004 [1993]: 202.

megismerhetetlen kulturális csoport szelekció folyamatának instrumentuma.⁷² A bíróság mint intézmény is a jogrendszer határvonalait állandó jelleggel ellenőrző szervezet. Utóbbinak szüksége van arra, hogy határait fenntartsa, és erre csakis a benne létező szervezetek alkalmasak. Paradox módon azt is mondhatjuk Luhmannt követve, hogy még az illegális esetek is nélkülözhetetlenek a jog autopoiéziséhez a fenntartásához. A bűncselekmények és egyéb jogszerűtlen állapotok is, negatív módon, részét képezik a jogrendszernek. Még a törvény abuzálása és megsértése is fontos szerepet játszik a jog evolúciójában, az illegalitás nélkül ugyanis nem tudná a jogrend megkülönböztetni a jogot a jogszerűtlenségtől.⁷³ Ebből az is következik, hogy az illegalitás a jogból kiküszöbölhető. Ugyanez áll a *csalódás* mozzanatára. Ha mindig kielégítő ítéleteket hoznának a bíróságok, a jog fejlődése megállna. Éppen a várakozásoknak való meg nem felelés lehetősége készíti a jogot a változásra és innovációra.⁷⁴ A szociális funkciórendszerek Luhmannnál megkülönböztetésekkel operáló „episztemológiai szubjektumnak” számítanak, és önmagukban is képesek csalódni.⁷⁵ Összességében, a luhmanni jogelmélet értelmében, a jogrendszer változékonysága önmagából fakad.⁷⁶ Kívülről még a törvényhozás sem képes a jognak formát adni. Nagyon is úgy tűnik tehát, hogy Luhmannnál mintha operálna a hayeki megkülönböztetés jog és törvény között, még ha eltérő hangsúllyal is. A jogrendszer, olyan műveletekkel mint a jogelméleti (ön)leírás, a korábban meghozott ítéletek felülbírálása és az eljárások időbeli kinyújtása (azaz, ügyeknek a jog saját jelenében való megtartása), képes a saját hibáit kijavítani.⁷⁷ Nemcsak önépítő, hanem – bizonyos mértékig – *öngyógyító* rendszer is. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy Luhmann kritikátlan lenne a modern jogrendszerrel szemben. Hayektől eltér abban, hogy az önszerveződés árnyoldalával nagyobb hangsúllyal számol. Míg a jog és politika különválasztása „meggátolja a rendszereken belüli önagressziót”, csökkentve az össztársadalmi szinten érvényesülő inkonzisztenciák mértékét, a jog és a politika eltérő sebességgel operálnak.⁷⁸ A politika gyors, napi reakciókat igénylő akcelerált rendszer, míg a jog lassú, hagyományelvű, magas gravitációs tehetetlenséggel bíró szerveződés.⁷⁹ A túlzott önreferencialitás valamelyik funkciórendszer esetében a társadalmi szinten érvényesülő „temporális deszinkronizációhoz” vezethet. A modernitás rendkívüli komplexitású társadalmi berendezkedései mintha kizárnák az egységes társadalmi idő lehetőségét, ami a társadalom kaotikusságát is fokozhatja.⁸⁰ Nyitva hagyja Luhmann azt a kérdést, hogy a jelen világtársadalmában egyáltalán alkalmas-e még a jog a funkciójának betöltésére. Emlékezzünk, a funkció is csupán egy ideáltipikus reprezentáció, és nem tényleírás. Semmilyen garanciánk sincsen arra vonatkozóan, hogy az önszerveződő jogrendszer emberi szempontból egyáltalán tűrhetőnek nevezhető eredményeket állít elő, vagy a káoszhoz és társadalmi dezintegrációhoz járul-e hozzá. A jog endogén kockázata a jogszerűtlenség, az illegalitás a legalitás gyomrában lévő parazitaként állandóan jelen van. És mégis, kettejük viszonya endoszimbiotikus.

Konklúzió

Tanulmányunk záró részletében a fent nyújtott olvasatok alapján értékelnénk Guilherme Vasconelos

⁷² Hayek, F. A. (1992 [1988]) *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Ford. Pásztor E. Budapest: Tankönyvkiadó.

⁷³ Luhmann 2004 [1993]: 204.

⁷⁴ 241.

⁷⁵ Baxter, H. (1997) „Autopoiesis and the ‘Relative Autonomy’ of Law”. *Cardozo Law Review* 19.: 1987-2083., 2072.

⁷⁶ Luhmann 2004 [1993]: 252.

⁷⁷ 258.

⁷⁸ 477.

⁷⁹ 371.

⁸⁰ A szociológiai szakirodalom egy része, főleg a kritikai hagyományhoz kapcsolódóan, civilizációs patológiaként értelmezi a temporális deszinkronizáció jelenségét. Hartmut Rosa, a fogalom megalkotója, egyértelműen negatív élel beszél a társadalmi időkezelési sémák fragmentálódásáról: „a későmodern társadalomban a struktúrák rendszerszintű feldolgozása túlságosan gyorsá vált ahhoz, hogy a jelentős kulturális erőforrásait közvetíthesse, amelyek a modernitás politikai projektjét és annak történelempéjét hordozták”. Rosa, H. (2013) *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. ford. Jonathan Trejo-Mathys. New York: Columbia University Press, 274. Jó kérdés, hogy ez vajon tényleg probléma-e. A humanista Rosa számára igen, de semmi sem kötelezt bennünket arra, hogy osszuk a humanista nagy történelemfilozófiai narratíváinak alapbeállítottágát.

Vilaça 2010-es, „From Hayek's Spontaneous Orders to Luhmann's Autopoietic Systems” című tanulmányának főbb téziseit. A szerző elismeri, hogy Hayek és Luhmann problematikája közös. Mindkét szerzőt az érdekli, hogy miként hasznosítja a társadalom a szétszórt módon jelenlévő tudást kollektív szinten. Mégis, Vilaça szerint Hayek téved amikor, a módszertani individualizmust követve, az egyéneknek tulajdonítja az információfeldolgozás képességét.⁸¹ Hayekhez képes Luhmann a társadalomról sokkal kifinomultabb és hasznavehetőbb leírást nyújt, mivel rendszerekben gondolkodik egyének helyett. Továbbá, Hayek a rendszerek közötti értékek „konvergenciáját” hirdetné, szemben Luhmann „policentrikus” modelljével.⁸² Sokkal több hozadékat hoz a luhmanni szociológia preferálása, mint a hayeki társadalomleírási modell, mert utóbbinak semmi köze a valóságos társadalmak működéséhez. Már kiindulópontját tekintve is teljesen hibás Vilaça pozíciója. Mint láthattuk, sem Hayek, sem Luhmann nem nyújt bármilyen létező, empirikusan verifikálható társadalmi formáról szóló leírást. Mind a spontán rend, mind az önszerveződő rendszer, egy ideál, amelyhez csupán közelíteni képes a társadalmi valóság. Semmit sem von le a bírói aktivizmus jelensége Hayek gondolatmenetéből, miként azt Vilaça gondolja. Utóbbi szerint az empiria azt mutatja, hogy a bírók nemhogy fenntartanak a jog spontán rendjét, hanem aktívan küzdenek annak megváltoztatása érdekében, politikai és egyéb normatív szempontokat követve.⁸³ Ezzel Hayek sem vitakozna. A Vilaça által bírált *Law, Legislation, and Liberty* című Hayek-mű azonban nem társadalomleíró jellegű mű, hanem egy politikai filozófiai kiáltvány, amelynek tárgyát elsősorban a megújítandó liberalizmus *alapelvei* képezik. Elvétjük a magyarázati szintet, ha empirikus tényekkel állítjuk szembe. Teljesen redundáns azt mondani, hogy Hayek „nem kínál semmilyen mechanizmust” arra vonatkozóan, hogy miként őrizzük meg empirikusan a jogrend spontaneitását, mert műve nem gyakorlati tárgyú, aktivisták számára készített kézikönyv.⁸⁴ Súlyosabbnak tűnik első látásra azon vád, miszerint Hayek következtelenségről tesz tanúbizonyságot, amikor hangot ad annak a vélekedésnek, ami alapján „egyedül a spontán rend, a szabadság irányába történő fejlődés, tekinthető a jog evolúciójának egyedüli kívánatos lehetőségének”.⁸⁵ De ugyan miért akarnánk bárkit megfosztani attól a jogtól, hogy magánvéleményének hangot adjon? Sehol nem állítja Hayek azt, hogy törvényszerű a liberális rend kifejlődése. Sőt, inkább kivételt jelent, semmint szabályt, az emberi társadalmak evolúciótörténetében. Nem tekinthető helytállóbnak azon vád sem, ami szerint Hayek túlságosan statikus entitásokként jellemzi a szervezeteket, míg az önszerveződő rendeknek tulajdonít egyedül dinamizmust.⁸⁶ Majdnem értelmetlen ez az észrevétel, ugyanis legjobb tudomásunk alapján Hayek sehol sem tagadja meg az időbeli változást a szervezett rendektől. Az ideológiai részrehajlás vádjával előszeretettel élő Vilaça mintha nem reflektálna kellő mértékben a saját ideológiai előfeltéveire. Narratívája szerint az előítéletes liberális Hayek az individualizmus mocsarában vergődve képtelen számolni az emberi egyedeknél magasabb szintű szerveződésekkel, vagy a piaci liberalizmustól eltérő komplexitásformákkal. Mint írja Vilaça, „nonszensz azt állítani, hogy csupán a liberális társadalmi struktúrák lehetnek komplex rendszerek, mintha a komplexitás a rendszerek materiális tartalmán múlna”.⁸⁷ Ez a szalmabáb-érvelésnek egy szimptomatikus példája. Ellenfelünktől kiválasztunk egy pozíciót, majd általánosítjuk azt, figyelmen kívül hagyva a másik fél álláspontjának összetettségét. Valamennyi összetett rendszer a spontán evolúciós szelekció eredménye, nemcsak a piac vagy a liberális jogrend. A piacon kívül is van élet, de Hayek sohasem állította ennek ellenkezőjét.⁸⁸ Azt állítani, hogy „a rendszereknek van saját életük”, az ég világon

⁸¹ Vilaça, G. V. (2010) „From Hayek's Spontaneous Orders to Luhmann's Autopoietic Systems”. *Studies in Emergent Order* 3. 50-81., 52.

⁸² 53.

⁸³ 58.

⁸⁴ 59.

⁸⁵ u.o.

⁸⁶ 62.

⁸⁷ 63.

⁸⁸ Hayek 1998 [1979]: 158. Ehhez ld. Hayek, F. A. (2013) *The Market and Other Orders*. szerk. Caldwell, B. Chicago: University of Chicago Press. A piac még Hayek esetében sem az egyetlen önszerveződő rendszer. A spontaneitás nem egyenértékű a piaci mechanizmusok jelenlétével. Felvethető, hogy még a technológia is elkülönülő, saját logikát követő rendszer. Erről bővebben ld. Horváth M. (2018) *A digitalitás paroxizmusa. Spektáculim, szimulákrum, kibernetikai állapot*

semmit sem ad hozzá Hayek tanaihoz, és végképp nem helyezi azokat hatályon kívül.⁸⁹ Luhmann „hozadéka” Hayekhez képest abban rejlene, véli Vilaça, hogy rendszerekben gondolkodik. Előbbi belátja azt, hogy az „önkorigáló/önszerveződő rendszer nem függ attól a szabadságfoktól, amelyet az őt előmozdító egyéneknek nyújt”.⁹⁰ Az individualista Hayek és a kollektivista Luhmann összecsapásából szükségszerűen a haladás eszméjével jobban kibékíthető, a kollektívizmus világtörténelmi diadalmenetéhez jobban illeszkedő „korszerű” Luhmannnak kell győzedelmeskednie. Csakhogy Vilaça, a progresszív lelkesedésében, megfeledez egy nagyon fontos részletről: a luhmanni funkciórendszerek is individuumok. Amint elfogadjuk, Teubner nyomán, hogy „a jog” mint rendszer Luhmannnál egy „autonóm episztemikus szubjektum”, romba dől Vilaça egész gondolatmenete.⁹¹ A különbség individuum és rendszer között elhalványul, amint elfogadjuk a nonhumán individuum lehetőségét. De tovább is mehetünk. Az úgynevezett „emberi” szubjektum is felfogható összetett, hálózati felépítésű rendszerként. Hayek individuumai is kezelhetőek rendszereként, és Luhmann rendszerei is tekinthetők individuumoknak. A két megközelítésmód közötti különbségtétel így igencsak képlékennyé válik, amennyiben a perspektivikusság változékonyságával számolunk.

és a virtualitás hiperkaotikus okkultúrája. Szombathely: Savaria University Press.

⁸⁹ Vilaça 2010: 63.

⁹⁰ 68.

⁹¹ Teubner, G. (1989) „How The Law Thinks. Toward a Constructivist Epistemology of Law”. *Law & Society Review* 23.5: 727-758., 730.

Bibliográfia

- Baxter, H. (1997) „Autopoiesis and the 'Relative Autonomy' of Law”. *Cardozo Law Review* 19.: 1987-2083.
- Bognár B. (2013) „Rendszerevolúció és társadalmi differenciálódás.” in: Luhmann, N. (2013) *Kommunikáció és társadalom. Luhmann Olvasókönyv*. vál és szerk. Bognár B. és Karácsony A. Budapest: Gondolat, 115-132.
- Breckenridge, L. (2005) „Can Fish Own Water? Envisioning Nonhuman Property in Ecosystems”. *Journal of Land Use & Environmental Law* 20.2: 293-331.
- Brunzel B. (2010) *Modernitás illúziók nélkül. Niklas Luhmann társadalom- és politikaelmélete*. Budapest: L'Harmattan.
- H. Nagy P. (1999) „Szociális struktúrák mint az önépítés alakzatai. A társadalom és a jog autopoietikus felépítése.” *Iskolakultúra* 1999/9. 125-131.
- Hadley, J. (2005) „Nonhuman Animal Property. Reconciling Environmentalism and Animal Rights”. *Journal of Social Philosophy* 36.3: 305-315.
- Hayek, F. A. (2013) *The Market and Other Orders*. szerk. Caldwell, B. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1992 [1988]) *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Ford. Pásztor E. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hayek, F. A. (1998 [1979]) *Law, Legislation, and Liberty. Volume III. The Political Order of a Free People*. New York és London: Routledge.
- Hayek, F. A. (1998 [1973]) *Law, Legislation, and Liberty. Volume I. Rules and Order*. New York és London: Routledge.
- Hayek, F. A. (1958 [1942]) „The Facts of the Social Sciences in: Hayek, F. A. (1958) *Individualism and Economic Order*. Chicago: University of Chicago Press. 57-77.
- Hayek, F. A. (1995 [1935]) „Szocialista kalkuláció I. A probléma természete és története”. In: Hayek, F. A. (1995) *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*. vál. és szerk. Madarász A. ford. Atkári L., Mezei Gy. és Tóth S. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 157-179.
- Horváth M. (2018) *A digitalitás paroxizmusa. Spektákulum, szimulákrum, kibernetikai állapot és a virtualitás hiperkaotikus okkultúrája*. Szombathely: Savaria University Press.
- Jávor I. (2004) „Felelőtlen szervezetek. Sajátos szervezeti típusok, nem tönkremenő szervezetek: a bíróság szervezetszociológiája”. *Szociológiai Szemle* 2004/I. 66-87.
- Jávor I. (2003) „A hatalom logikája.” *Társadalomkutatás* 21(4): 369-396.
- Kirzner, I. (1985) *Discovery and the Capitalist Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Losoncz A. és Losoncz M. (2016) „Fasizmus, posztfasizmus, neoliberalizmus” in: Böcskei B. (2016 szerk.) *A forradalom végtelensége. Tanulmányok Lukács Györgyről*. Budapest: Lukács Alapítvány. 159-185.
- Lovász Á. (2021) „A kulturális csoportselekción és a libertarizmus viszonya.” in: Jancsó A., Szabó A., Nemes M. és Ruszkai Sz. É. (2021 szerk.) *Ütközéspontok VII. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztály konferenciájának kötete 2020 február 7-8*. Szeged: JATE Press. 99-115.
- Lovász Á. (2018) *Az érzet deterritorializációja. A kiterjesztett észlelés filozófiája*. Budapest: Gondolat.
- Luhmann, N. (2013) „Evolúció és történelem”. in: Luhmann, N. (2013) *Kommunikáció és társadalom. Luhmann Olvasókönyv*. vál és szerk. Bognár B. és Karácsony A. Budapest: Gondolat. 148-175.
- Luhmann, L. (2004 [1993]) *Law as a Social System*. ford. Klaus A. Ziegert. Oxford és New York: Oxford University Press.
- Luhmann, N. (2009 [1984]) *Szociális rendszerek. Egy általános elmélet alapvonalai*. ford. Brunzel Balázs és Kiss Lajos András. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.

- Milburn, J. (2017) „Nonhuman Animals as Property Holders. An Exploration of the Lockean Labour-Mixing Account”. *Environmental Values* 26. 629-648.
- Murphy, T. (2006) „From Subject to System. Some Unsystematic Systems-Theoretical Thoughts on Race Equality and Human Rights”. in: King, M. és Thornhill, C. (szerk. 2005) *Luhmann on Law and Politics. Critical Appraisals and Applications*. Oxford és Portland: Hart Publishing. 55-75.
- Protevi, J. (2009) „Beyond Autopoiesis. Inflections of Emergence and Politics in Francisco Varela. In Clarke, B. és Hansen, M. (szerk. 2009) *Emergence and Embodiment. New Essays in Second-Order Systems Theory*. Durham és London: Duke University Press. 94-113.
- Romani, R. (2004) „Hayek and Historical Political Economy”. *Journal of Economic Ideas* 12.1: 37-65.
- Rosa, H. (2013) *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. ford. Jonathan Trejo-Mathys. New York: Columbia University Press.
- Teubner, G. (1993) *Law as an Autopoietic System*, ford. Ruth Adler. London: Blackwell.
- Teubner, G. (1989) „How The Law Thinks. Toward a Constructivist Epistemology of Law”. *Law & Society Review* 23.5: 727-758.
- Vilaça, G. V. (2010) „From Hayek’s Spontaneous Orders to Luhmann’s Autopoietic Systems”. *Studies in Emergent Order* 3. 50-81.